نعنـــا

زیرگروه گیاهان دارویی و داروسازی طب سنتی گروه حکمت، طب اسلامی و طب سنّتی، فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران

Mentha X pierita

چکیده

نعنا(Na'na) یک جنس از گیاهان گلدار معطر متعلق به تیره نعناعیان است که اکثراً چند ساله و به ندرت یکساله هستند. از این جنس و خواص آن دربسیاری‌از متون طب سنتی یاد شده است. ولی ازآنجایی که گونه‌های این جنس از خواص طبی متفاوتی برخوردارند و تشخیص هر یک با توجه به‌مشخصات ذکرشده در متون سنتی دشوار است، لذا بر آن شدیم تا نامهای متناظر در متون طب سنتی ومشخصات مربوط به ۴ گونه بومی موجود در ایران *Mentha spicata, Mentha longifolia, Mentha pulegium, Mentha aquatica* و یک گونه دو رگه ازآن*Mentha piperita* را به‌دقت شرح دهیم. نتایج این‌کار می‌تواند راه‌گشای محققین طب سنتی برای تشخیص خواص آنها در متون طب سنتی برای هر یک از گونه‌های مذکور باشد.

کلید واژه‌ها: طب سنتی، گیاهان دارویی، نامگذاری، نعنا.

۱. مقدمه

تطبیق مشخصات مندرج در کتب طب سنتی با مشخصات ظاهری گیاه و معادل قرار دادن هر یک از اسامی ذکر شده در منابع سنتی با نامهای علمی گیاهان شناخته شده فعلی، کاری بس دشوار است. یکی از گیاهان دارویی حایز اهمیت و دارای انواع مختلف در متون طب سنتی و فلور گیاهی ایران نعنا است. این گیاه که در نوشتار های مختلف، نعناع و نعنع نیز ذکر شده است، نامی است متداول که عموماً به انواع مختلف نعنا اطلاق می شده است. با استناد به این موضوع می‌توان این نامها را مترادف با جنس نعنا (*Mentha*) پذیرفت و برای تفکیک انواع مختلف آن نام‌های مصطلح و مناسبی را به صورت پسوند ذکر کرد.

جنس نعنا دارای گونه‌هایی چند ساله، با برگ‌های متقابل، گل آذین خوشه‌ای، جام گل پیوسته و دو لبه و دانه‌های گرد است. در ایران چهار گونه آن به نام‌های *Mentha spicata, Mentha longifolia, Mentha pulegium, Mentha aquatica* موجود است که با تقسیم بندی زیر از یکدیگر جدا شده، نامهای معادل، مشخصات و معرفی هر کدام شرح داده می‌شود.

۲. کلید شناسایی گونه‌های نعنا

۱- الف- کاسه کرکدار، دندانه‌های کاسه نامساوی..... *Mentha pulegium*

۱- ب - کاسه بدون کرک، دندانه‌های کاسه تقریبا مساوی.....۲

۲- الف- برگ‌های ساقه‌ای تا حدودی بدون کرک..... *Mentha spicata*

۲- ب- برگ‌های ساقه‌ای کرکدار.....۳

۳- الف- خوشه گل کپه‌ای، طول برگ ۱/۵ تا ۲ برابر عرض آن..... *Mentha aquatica*

۳- ب- خوشه گل کشیده، طول برگ بیشتر از ۱/۵ تا ۲ برابر عرض آن..... *Mentha longifolia*

قابل ذکر است که یک گونه دو رگه به نام علمی *Mentha×piperita* L. نیز در ایران وجود دارد که از زمانهای

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-06]

Mentha×piperita L. نیز در ایران وجود دارد که از زمانهای قدیم موجود بوده ولی به دلیل نازا بودن به صورت گونه‌ای واقعی معرفی نشده است. در این مقاله این گونه دو رگه نیز شرح داده شده است.

۳. سیری در منابع گذشته

نعنا از زمانهای بسیار دور شناخته شده است. در پاپیروس اِبرس، فقره‌های ۳۵، ۱۹۹، ۲۰۱، ۶۹۰ و پاپیروس هیرست، فقره ۱۱۰ و در بندهش نام آن آمده است. قدما درباره آن می‌نویسند: ایدوسیمون (معرب) که آن را مِنثی نامند، کشنده کرم آسکاریس، زیاد کننده میل جنسی، آرام کننده سکسکه است؛ برای اسهال و استفراغ مفید است؛ تهوع را از بین می‌برد و به هضم کمک می‌نماید (۱)؛ طبیعت آن گرم و خشک دانسته شده، از خونریزی و انعقاد شیر جلوگیری و معده را تقویت می‌کند؛ برای یرقان مفید و از داروهای مقوی قلب و نشاط آور است (۲) و نیز تحلیل برنده نفخ است (۳). در منابع معتبر سنتی، نامهای متفاوتی برای نعنا ذکر شده که مهم‌ترین اسامی آن به این شرح است: پهلوی:Nanug Sparham (بندهش)؛ یونانی: Hedyosmon (۴)؛ مِنثی (به معنی معطر)، ایدوسیمون، ایدیاسمن (معرب) (۴)؛ سریانی: هیرازمای (۵)؛ رقوتا (۶)؛ هندی: Punjabi Vilayati, Paparamuta، اردو: Podina Vilayati؛ عربی و فارسی: نعنع (۱،۴)؛ فوتنج اهلی؛ فوتنج بستانی (۱)؛ فوینج بستانی؛ پودنه بستانی (۵)؛ نعناع (۲)؛ حبق بستانی؛ هرمه (۷)؛ هرازما (۸)؛ هزارپا و راقوته (شیرازی) (۳)؛ نعنا فلفلی (۹)؛ لمام؛ سیسنبر (۱۰)؛ نمام الملک (۱۰)؛ نعنع حریف (۱۰).

همچنین در منابع گذشته، به نام‌های نعنا، فوتنج (پودنه) نیز آمده است (۵) و ذکر گردیده که به سه شکل کوهی، جویباری و بستانی وجود دارد. کوهی را فوتنج جبلی، جویباری را هیرازمای و بوستانی را نعنع گویند. کوهی آن خوشبوتر است و برگ کوچک‌تری دارد.

نعنع دو نوع بری و بستانی دارد؛ نوع بری برگ، خشن‌تر و کوچک‌تر و بستانی آن، نازک‌تر و نرم‌تر است و بهترین آن، تازه املس بستانی است (۱۱).

۴. معرفی گونه ها

۴-۱. نعنای دشتی (نعنای بستانی)

شکل ۱. نعنای دشتی (۱۲).

نام علمی: *Mentha spicata* L. (شکل ۱)
Syn.: *M. viridis* L.
نام تیره: Labiatae (Lamiaceae)، نعنا
نام انگلیسی: Spearmint, Common mint (۱۳)

۴-۱-۱. مشخصات گیاه شناسی

نعنای دشتی گیاهی است چند ساله، سبز رنگ و بدون کرک یا تا حدودی کرکدار. ساقه آن شیاردار، برگ‌های آن به ابعاد ۶-۴×۲-۱/۵ سانتی‌متر، بدون دمبرگ یا با دمبرگ کوتاه، تخم مرغی، مستطیلی، نیزه‌ای، بدون کرک یا کمی کرکدار با دندانه‌های نوک تیز اره‌ای و شبکه رگبرگهای مشخص در سطح فوقانی است؛ گل آذین خوشه ای پرگل، طول کاسه حدود ۱/۳ سانتی‌متر، استکانی شکل، بدون کرک با دندانه‌های مساوی، سه گوش یا قایقی و جام گل صورتی یا بنفش است (۱۴).

۴-۱-۲. پراکنش در جهان و ایران

موطن این گونه در دنیا کاملاً مشخص نیست و بیشتر به‌صورت کاشته شده مشاهده می‌شود. در ایران نیز بیشتر در آذربایجان، مخصوصاً ارومیه و خوی کشت می‌گردد.

چون این گیاه بیشتر در دشت‌ها کاشته می‌شود، نام نعنای دشتی برای آن پیشنهاد شده است.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-06]

۴-۱-۳. موارد مصرف امروزی

روغن فرارِ گونهٔ *M. spicata* به نام Spearmint oil معرفی شده و در فارماکوپه فرانسه و برزیل و انگلیس هم شرح کامل آن آمده است. روغن فرار این گونه نعنا، تاثیری شبیه روغن نعنا فلفلی (Pippermint oil) دارد و طعم دهنده و ضد نفخ است. در کشورهای مختلفی مانند استرالیا، چک، ایتالیا، سوئیس و انگلیس، فرآورده‌های دارویی متعددی که حاوی این روغن فرار هم هستند، تولید می‌شود. فرآورده‌های موجود حاوی این روغن فرار، در بازار جهانی غالبا برای درمان آسیب‌ها و التهابات دهانی و اختلالات دستگاه گوارش مصرف می‌شود(۱۵).

۴-۲. خالواش

شکل ۲. تصویر خالواش (۱۶).

نام علمی:.*Mentha pulegium* L (شکل ۲)

نام تیره: Labiatae (Lamiaceae)

نام انگلیسی: Pennyroyal, Flea mint, Pudding Herb, Pudding Grass (۱۳).

۴-۲-۱. مشخصات گیاه شناسی

خالواش گیاهی است چند ساله با ارتفاع ۱۵ الی ۴۰ سانتی‌متر و منشعب، برگهایش شیاردار، با حاشیه ساده یا دندانه‌های کم، نوک کند و دارای کرکهای نازک طویل، به ابعاد ۲۵-۸×۱۲-۵ میلی‌متر؛ برگهای ساقه‌ای بدون دمبرگ، کوچک، اغلب برگشته به طرف پایین؛ خوشهٔ گلها متعدد، گرد، پرگل، دمگلها کوتاه دارای کرکهای زبر؛ طول کاسه گل حدود ۳ میلی متر دارای دو لبه و در سطح خارجی پوشیده از کرکهای زبر است(۱۴).

۴-۲-۲. پراکنش در جهان و ایران

این گونه در اروپا، ترکمنستان و قفقاز، آسیای میانه می‌روید و در شمال ایران (گلستان، گیلان، و مازندران) بومی است.

۴-۲-۳. موارد مصرف امروزی

روغن فرار حاصل از *M. pulegium* به نامPulegium Oil معرفی شده و ترکیب اصلی آن پولگون (Pulegone) و تاثیر قاعده آور (Emmenagogue) آن گزارش شده است. همچنین دفع کننده حشرات و سقط کننده است. در فرانسه، این روغن فرار، همراه با چندین عصاره گیاهی دیگر در فرآورده‌های دارویی برای درمان سوء تغذیه به‌کار می‌رود (۱۵).

خالواش نام متداول این گیاه در گیلان است که از دو کلمه خال به معنی نعنا و واش به معنی علف گرفته شده است .

۴-۳. پونه

شکل ۳. تصاویر پونه (الف) و نعنا فلفلی (ب) (۱۶).

نام علمی: *Mentha longifolia* (L.) Hudson (شکل ۳ الف)

Syn.: *M. spicata* L. var. *longifolia* L., *M. sylvestris* L.

نام تیره: Labiatae (Lamiaceae)، نعنا

نام عمومی: Horse Mint, Brook Mint (۱۳)

۴-۳-۱. مشخصات گیاه شناسی

پونه گیاهی است چند ساله با ساقه‌های رونده و افراشته به

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-06]

ارتفاع ۳۰ تا ۸۰ سانتی‌متر، پوشیده از کرکهای سفید بلند؛ برگها بدون دمبرگ به ابعاد ۱۰-۵×۳-۱/۵ سانتی‌متر تخم‌مرغی کشیده یا مستطیلی- نیزه‌ای، با قاعده گرد یا تا حدودی قلبی شکل، نوک تیز و حاشیهٔ دندانه‌دار؛ جام گل به طول ۵-۴ میلی‌متر، صورتی یا ارغوانی، در سطح خارجی دارای کرکهای کوتاه و در قسمت داخلی بدون کرک، پرچمها داخل جام گل و دانه تخم مرغی و کمی بالدار است (۱۴).

۴-۳-۲. پراکنش در جهان و ایران

در ترکمنستان، افغانستان، ایران و اروپا می‌روید و در اکثر نقاط ایران خصوصاً آذربایجان، فارس، کرمان، همدان، خراسان و تهران دیده می‌شود (۱۴).

پونه از نامهای قدیمی و متداول گیاه می‌باشد.

۴-۴. نعنای جویباری

شکل ۴. تصویر نعنای جویباری(۱۲).

نام علمی: *Mentha aquatica* L. شکل ۴ (۱۲)

Syn.: *M. aquatica* var. *persica*

نام تیره: Labiatae (Lamiaceae)

نام عمومی: Water mint, Fish Mint(۱۳).

۴-۴-۱. مشخصات گیاه شناسی

نعنای جویباری گیاهی است چند ساله، استولون‌دار به ارتفاع ۲۰ تا ۶۰ سانتی‌متر، افراشته یا خیزان تا حدودی بدون برگ و قسمت‌های فوقانی آن دارای کرکهای زبر؛ برگ‌ها به ابعاد ۵۰-۲۰×۳۰-۱۰ میلی‌متر، تخم مرغی شکل، نوک تیز، در قاعده کمی کرکدار و یا قلبی شکل با حاشیه‌های دندانه‌دار اره‌ای و در سطح زیرین پوشیده از کرکهای خاکستری؛ گلها به صورت چرخه‌ای و دور ساقه، کاسه گل ۴-۲/۵ میلی‌متر دارای ۱۳ رگه و پوشیده از کرک؛ گلها قرمز مایل به صورتی و در سطح خارجی کرکدار و پرچم‌ها خارج از جام گل قرار دارند (۱۴).

۴-۴-۲. پراکنش در جهان و ایران

این گونه در ترکیه و قفقاز می‌روید و در ایران تنها در منطقه جلگه‌ای شمال ایران مشاهده می‌شود.

چون رویش این گیاه اکثرا کنار جویبارها است، نام نعنای جویباری برای آن پیشنهاد می‌شود.

۴-۵. نعنا فلفلی (سوسنبر)

نام علمی: *Mentha* × *piperita* L. (*M. aquatica* L. × *Mentha spicata* L.) (شکل ۳ ب)

Syn. : *M. nigricans* Mill.

نام تیره: Labiatae (Lamiaceae)، نعنا

نام عمومی: Peppermint, Lamb Mint, Black Mint (۱۳)

۴-۵-۱. مشخصات گیاه شناسی

سوسنبر که گونه‌ای دو رگه است، از مدتها پیش در ایران کشت می‌شده؛ به همین دلیل به صورت یک گونه واقعی معرفی نشده است. این گونهٔ دو رگه از دو گونه نعنای بستانی و نعنای جویباری به وجود آمده است. گل آذین انتهایی کشیده، پرچم‌ها داخل جام گل و نازا است (۱۴).

۵. نتیجه‌گیری

در منابع معتبر طب سنتی، اسامی مختلفی برای نعنا ذکر شده است. از جمله مهم‌ترین اسامی آن می‌توان به فوتنج، فوونج، فودنج، فوزج، حبق، حقول، هیرازمای، هزارپا، پونه و راقوته اشاره کرد که پیشنهاد می‌شود تمامی این نامها معادل با جنس نعنا (*Mentha*) در نظر گرفته شود.

در این مطالعه ۴ گونه نعنای بومی و یک گونه دو رگه در ایران مورد بررسی قرار گرفته که شاخه گیاهان دارویی

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-06]

فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران به منظور تبیین نام‌های گیاهان دارویی، نام فارسی مناسب هر یک از گونه‌ها را پیشنهاد نموده است (جدول ۱).

جدول ۱. نام های پیشنهادی گونه‌های نعنا.

نام پیشنهادی فارسی	نام علمی
نعنای دشتی (نعنای بستانی)	*Mentha spicata*
خالواش	*Mentha pulegium*
پونه	*Mentha longifolia*
نعنای جویباری	*Mentha aquatica*
نعنای فلفلی (سوسنبر)	*Mentha × piperita*

منابع

۱. رازی، محمدابن زکریا. الحاوی فی الطب. جلد ۲۱. بیروت: دارالکتب العلمیه. ۲۰۰۰؛ صص ۲۴۳و۲۴۴و۲۵۴.

۲. ابن سینا، حسین. القانون فی الطب. بیروت: دارصادر. ۱۲۹۴ ق؛ ص ۳۷۵.

۳. عقیلی خراسانی، محمد حسین. مخزن الادویه. نسخه چاپ کلکته، ۱۸۴۴ م. تهران: باورداران. ۱۳۸۰.

۴. دیاسقوریدس (دیوسکورید). المقالات سبع من کتاب دیاسقوریدس و هو هیولی الطب من الحشایش و السموم. ترجمه، اصطفن ابن بسیل و اصلاح حنین ابن اسحاق. مقاله سوم، شماره ۳۲. تطوران: دارالطباعه المغربیه. ۱۹۵۲ (قمری)؛ ص ۲۵۵.

۵. الهروی، موفق الدین. الابنیه عن حقایق الادویه. تهران: بنیاد فرهنگ ایران. ۱۳۴۴ ش؛ ص ۲۴۱.

۶. ابوریحان بیرونی، محمد ابن احمد. الصیدنه فی الطب. اسلام آباد: مؤسسه همدرد. ۱۹۷۳ م؛ ص ۲۶۳.

۷. ابن میمون. شرح اسماء العقار. شرح مایرهوف، ماکس. شماره ۲۵۶. قاهره. ۱۹۴۰ م.

۸. انصاری شیرازی، علی بن الحسین. اختیارات بدیعی. تصحیح و تحشیه میر، محمد تقی. تهران: انتشارات پخش هجرت. ۱۳۳۸ ش؛ ص ۴۳۶.

۹. ناظم الاطباء، میرزا علی اکبرخان حکیم باشی. پزشکی نامه. مطبعه تهران. ۱۳۱۷ قمری/ ۱۸۹۹ م؛ ص ۱۴۰.

۱۰. ابن مراد، ابراهیم. فرهنگ مصطلحات پزشکی غیر عربی در کتب پزشکی و داروسازی عربی. دارالغرب الاسلامی. تهران: گردآوری موسسه مطالعات تاریخ پزشکی طب اسلامی و مکمل دانشگاه علوم پزشکی ایران. ۱۳۸۴ ش.

۱۱. سلطان الحکما، میرزا ابوالقاسم نائینی. فروغ ناصری. نسخهٔ خطی موجود در کتابخانه شخصی. فوت ۱۳۲۱ ق؛ شماره ۶۰۹.

۱۲. قهرمان، احمد. فلور رنگی ایران. تهران؛ انتشارات موسسه تحقیقات جنگلها و مراتع.

۱۳. مظفریان، ولی الله. فرهنگ نام های گیاهان ایران. تهران: فرهنگ معاصر. ۱۳۷۷؛ ص ۳۴۵.

14. Rechinger KH. Labiatae. In: Flora Iranica. no. 150. Akademische Druck-u. Graz: Verlagsanstalt. 1982; pp. 569-70.

15. Sweetman SC. Martindale: The complete drug reference. Thirty-fifth ed. London: Pharmaceutical Press. 2005; pp. 2153-1, 2167-3.

16. Hegi G. Illustrierte flora von Mittel-Europa. Band V, 4. Teil. München: Carl Hanser Verlag. Tafel 224. 1928

پی‌نوشت‌ها

۱ شاخه گیاهان دارویی از گروه طب اسلامی و طب سنتی، از تاریخ ۱۳۸۴/۳/۱ در فرهنگستان علوم پزشکی جمهوری اسلامی ایران به منظور تبیین نام‌های گیاهان دارویِ ذکر شده در منابع طب سنتی و یا متداول در بین مردم تشکیل شده است. از آن تاریخ در

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-06]

نشست‌های متعدد که با حضور استادان فن برگزار شده، ابتدا فهرستی از اسامی مختلف تهیه، و به ترتیب در مورد هر کدام بحـث و تصمیم گیری شده است. مقاله حاضر، اولین دستاورد این جلسه‌ها و در مورد گیاه نعنا است. اعضای شاخه عبارت بوده انـد از: دکتر غلامرضا امین، دکتر سید احمد امامی، دکتر عباس حاجی آخوندی، مهندس محبوبه خاتم‌ساز، دکتر مهناز خانوی، دکتر روجا رحیمی، دکتر سید جمال الدین سجادی، دکتر ابوالقاسم سلطانی، دکتر محمدرضا شمس‌اردکانی، دکتـر میـثم شـیرزاد، دکتـر امیـد صادق‌پور، دکتر امیرمهدی طالب، دکتر یونس قاسمی، دکتر مهرداد کریمی، دکتر عبدالعلی محقق زاده، دکتر محمود مصدق، دکتـر فریبرز معطر، دکتر محسن ناصری، دکتر فرزانه نقیبی، دکتر محسن نوروزی‌نیا.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-11-06]